

XV. ASIR HAYVAN MOTİFLİ HALILARA DAİR YENİ BİR ÖRNEK

Yusuf DURUL

Anadolu Selçukluları zamanında halı sanayiinin gelişmesi, Selçuk sanayiinden ziyade (ahî) teşkilâtının imalâтта mühim rolü olması mümkündür.

Bu mevzuu tetkik ederken, halının tezyini mahiyetinden önce, inşa yapısı, dokuma tekniği, malzeme, boya ve bükümlerinin incelenmesi gerekir. Bu suretle bu gurup haluların birbirine nazaran rüçhaniyetleri görülür. Halının esas yapısı göze hitap eden deseninden ziyade ona o efeyi veren imalâttaki sanat anlayışdır. Bu fikre doğru bizi sürükleyen âmillerin başında bezemelerin kompozisyonda rahat bir ifadenin sonsuzluk fikrine akışı, renk, şekil, mâna ile irtibatıdır.

Halıda esas yapı olan argaç ve arış'ın kullanılma değerleri göze hitap eden düğümlü sathın teşkilinde oynadığı rol mühimdir. Selçuk grubuna dahil Konya-Alâettin, Beyşehir Eşrefoğlu camileri ile Sivrihisar Şehbaba Yusuf Türbesi halılarında imalât şema, kompozisyon hattâ renk farkları XI-XIII. asır arasında bu sanayiin güdümlü bir inkişaf ve kontrolünün mevcut olduğunu gösterir. Halk el süsleme sanatının temel hareket noktası köylü el sanatlarıdır. Bu devirlerde Anadolu Halk topluluğunun yaşayışı, Türkmenlerin o tarihlerdeki sosyal kavramları önemli bir konudur.

Clode Cahen'in XIII. asır Anadolu Türkmenleri hakkında verdiği bilgi mü-

himdir¹. Bu bakımdan Anadolu Selçuklularında halıcılığın sanayi haline geliş ve inkişaf temelleri köylü-şehirli münasebetleri ile beraber yürütülmesi gerekir. Selçuk halılarını bir tek atölyeye bağlamak bu bakımdan da doğru olamaz.

Konya Selçuk Devletinin ortadan kalkması ile merkeziyet zihniyetinin beylikler arasında paylaşılması milli kaynaşmalarda aynı temeller üzerinde halıcılıkta yeni üslûplara doğru bir akış görüyoruz. Anadolu XVI. asır Türk halıcılığı çok ileri ve kuvvetli sanat anlayışı ve temelleri üzerinde ihtişamlı bir devredir. Selçuk halıları ile irtibat lâzımdır. Arada boş kalan XV. asır Türk halısı hakkında Prof. Kurt Erdmann² değerli vesikalar neşretmiştir. Selçuklulardan sonra Konya halısı hakkında kat'i hükme varabilmekliğimiz için çiçekli küfi hayvanlı halıların tetkiki, Teşefoğlu-Alunat, Birği camileri ile Şehbaba Yusuf Türbesi ve Konya Karaman cami ve mescitleri ile köy camilerinin tekrar taranması gerekir.³

XVI. asır başı XV. asrın ikinci yarısından sonra Anadolu'da kuvvetli karakterlerle halı sanayiinin birden bire gruplaştığını görüyoruz. Konya - Karaman - Uşak - Bergama - Ladik - Kula - Gördes.

¹ Clode Cahen: L'histoire de Turcomans d'asie mincure au XIII. siecle. 1951. journal asiatique.

² Kurt Erdmann: XV. asır Türk halısı.

³ Bu mevzuda çalışmalarımı değerlendirmekteyim.

Bu gruplaşmayı doğuran âmiller nedir? Müşterek yasaf her grubun kendi nev'i içinde inkişaf ve imalât merkezleri ve bunu takip eden yeni imalât sahaları Anadolu halıcılığı için mühim ve müspet davranışlardır.

Halı mevzuunda alâkanın yayılma-ğa başladığı bu yıllarda tetkik ve araştırmalarımız bizi yeni örneklerle karşılaştırmaktadır.

Berlin Müzesindeki hayvanlı halı, Merbi halısı adını alan (Stokholm Statens Historiska Musse) ve Konya Mevlâna Müzesinde bulunan Kazlı halıya ilâve olarak 1961 yılında Sayın Can Kerametli ile beraber Türk - İslâm Eserleri Müzesinde tesbit ettiğimiz 1034 envanter numaralı halı ile bu grup gittikçe artmakta ve diğer bilinmeyen muhtemel nûmuneleriyle değerli bir halı grubu teşkil edebilir.

Hayvanlı halıları yalnız XV. asır içinde mütalâa etmek doğru olmaz. Bu tarih Anadolu hayvanlı halıları için bir başlangıç olarak düşünülebilir.

1034 envanter numaralı halı kompozisyon bakımından mücerret bir hayvanî figürün tekrarıdır. Zemin ve bordürde görülen rozet ve nebatî stilize motifler ise XIV. asır sonu XVI. asır başındaki diğer san'at şubelerinde görülen müşterek ifadelerle doğru yöneliştir. Şu halde gerek beylikler devrinde, gerekse XV. asır başı Osmanlı Türk San'atının umumî ifadesi gibi klâsik Osmanlı devri ile Selçuk devrinden geçit veya intikal devrine ait bir halı nûmunesi olması kuvvetle muhtemeldir.

Selçuk halılarında hayvanî motife tesadüf edilmemişse de o devrin çini, tahta oyma ve mimarisinde görülür. Daha geç devreye ait bir hayvanî motifli halı grubunun, Selçuk devrinde bir prototipinin bulunması icap eder. Bu fikrimizi teyit mahiyetinde diğer bir unsur da Selçuk devrinin şehir san'atına kısmî bir tesiri olacak Anadolu Türkmenlerinin önemli rolü olduğunu düşünmek gerekir. Türk-

menlerin bu tip motiflere değer vermeleri geleneklerine uygundur. Bu kanaatim bu çevre Türkmenleri üzerinde yaptığım çalışmalar cümlesindedir.

1034 No'lu halı çini mavisî zemin üzerine çözgü istikametine doğru çift rozetler vertikal ve orizantal dizilişle elde edilen bantlar arasında dikdörtgen sahalardan meydana gelmiştir. Küçük dikdörtgen sahaların orizantal bir çizgiye göre alternatif renklerle tesbit edilen hayvanî motifler arasında gözle görünmeyen, mevcudiyetini hissettiren ayırma frizleri teşkil ediyor. Bu suretle gözü yormadan motiflerin satıhta değişik renkleri ile daha belirli göze çarpmasını temin ediyor. Kompozisyon olarak kullanılan stilize ejder motifi bu devrin halılarının bir özelliğini temsil eder.

Orta zemin oku bir bantla kornişlenmiş olacağını görüyoruz. Bu XII. asır Selçuk halılarında da böyledir.

Bordürler :

Bir esas, iki tâli bordür vardır. Esas ve tâli bordürler arasında 4 düğümlük siyah bant üzerine beyaz puanlı şeritler geçirilmiştir. Esas bordür keremidi zeminli olup sekiz köşeli yıldız ve nebatî üslûbun ilk örneği stilize yaprak motifleri görülür. Tâli bordürlerin yerini beyaz stilize rozetlerle bezenmiştir. Aynı rozetlerin değişik ifadeleri zeminde kullanılmıştır. Bu halıda geometrik ifade ile çiçekli üslûbun başladığını görüyoruz.

Anadolu halılarının tetkiki imâl edildikleri devrin bütün san'at anlayışı ve yapısı ile mukayeseli yürütülmelidir. Esasen Türk san'atının hangi devresine bir göz atarsak değişik san'at şubelerinde, aynı devirde, daima aynı umumî ifadeyi görmekteyiz.

XI. - XIII. asır Türk halılarında asgarî üç ana şemanın üst-üste intibakını görürüz. Bezemelerin birbirleri ile olan münasebeti plânlı bir düzene göre dağıtılmıştır. Renklerin lâalettâyin serpiştiril-

diğini de düşünmek asla doğru olmaz. Renk bahsinde bölge ve devir farkı bulunur. Halıda arış pembe renk olarak kullanılmıştır. Bu halıyı XVI. asra bağlamaktan ziyade XV. asır içinde düşünmek gerekir.

Bu düşüncelerin, Türk halıcılığının Selçuk devri ve Osmanlı Klâsik devri ara-

sında karanlıkta kalmış boşluğu kısmen doldurabileceğinin mümkün olacağını gösteriyor.

Bu yönde yapılacak çalışma ve araştırmalar henüz gün yüzüne çıkmamış bir intikal devrinin diğer örneklerini de ortaya çıkaracağına bu küçük örnek bir işaret telâkki edilebilir. 16-V-1962.